

АНАЛІЗ ЗАГАЛЬНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ РЕФОРМУВАННЯ ВОЄННО-ПРОМИСЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті аналізується реформування воєнно-промислових комплексів країн Вишеградської групи в процесі європейської та євроатлантичної інтеграції, а також визначення пріоритетних напрямів і завдань щодо реформування оборонно-промислового комплексу України в ході реалізації її зовнішньої політики.

Ключові слова: воєнно-промисловий комплекс, військово-технічне співробітництво, озброєння та військова техніка, оборонно-промисловий комплекс.

Триваючий процес структурних експериментів в оборонно-промисловому комплексі (далі – ОПК) України на фоні стагнації виробництва та технологічної кризи в оборонному секторі промисловості потребує нагальних кроків з боку держави. В той же час, державне керівництво України не має єдиного підходу до реформування ОПК. Існує кілька моделей подальшого розвитку українського оборонно-промислового комплексу – від жорсткого адміністрування до суттєвого ринкової. При цьому, жодна з цих моделей не має чітких механізмів для реалізації в українських реаліях. Фактичними причинами цьому є: відсутність державної системи управління у сфері ОПК; недосконалість нормативно-правової бази; гальмування процесів приватизації; дефіцит фінансування державного оборонного замовлення та стан внутрішнього ринку озброєнь та військової техніки (далі – ОВТ).

Слід відзначити, що навіть за таких умов, ОПК України займає одне із провідних місць у світі як за рівнем виробництва ОВТ, так і за рівнем експорту оборонних технологій. Проте, такі зусилля є більше ентузіазмом, а ніж цілеспрямованою та продуманою політикою. Більшість українських та закордонних експертів схиляються до думки, що саме в найближчі декілька років буде вирішуватись доля ОПК України. Якщо в найкоротші терміни не здійснити радикальні

**МОКЛЯК С.П.,
кандидат
технічних наук,
доцент,
Воєнно-дипломатична
академія**

кроки з виправлення ситуації в оборонній промисловості України, будуть втрачені назавжди технологічний, виробничий, кадровий, маркетинговий потенціали цієї галузі.

Особливий інтерес для України можуть становити результати аналізу формування та здійснення військово-технічної політики і реформування воєнно-промислового комплексу (далі – ВПК) країнами Вишеградської групи, які увійшли до Північноатлантичного альянсу та стали повноправними членами Європейського Союзу. Досвід цих країн є корисним для врахування його Україною в процесі реалізації своїх інтеграційних прагнень. Аналіз процесів реформування ВПК також висвітлює проблеми, з якими зіткнулися Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина у галузі підтримки і забезпечення розвитку національного ВПК при інтеграції до європейських та євроатлантических структур¹.

Тому, для визначення перспективних шляхів розвитку та модернізації національного ОПК доцільно проаналізувати процес реформування ВПК країн Вишеградської групи, оборонна промисловість яких багато в чому була схожа на оборонну промисловість України. Аналіз процесів реструктуризації ВПК Чехії, Польщі, Словаччини та Угорщини може надати достатньо матеріалу для проекції на українські реалії. Їх багаторічний досвід реструктуризації ВПК може вказати на позитив та негатив кожного з кроків державної системи.

Серед держав Східної Європи найбільшим потенціалом з виробництва озброєння і військової техніки володіють країни Вишеградської групи, які першими у середині 90-х років розпочали процес реструктуризації власного оборонного сектору.

У ході реформування ВПК вибір шляхів та напрямів діяльності країн Вишеградської групи передбачав визначення²:

- ємності оборонного сектору, його структури і профілів виробництва;
- частки приватного капіталу та участі іноземних інвесторів;
- номенклатури та географічної структури експорту;
- програм міжнародної кооперації.

Водночас, за оцінкою західноєвропейських експертів (Інститут досліджень безпеки Європейського Союзу), на сьогоднішній день економічна діяльність оборонних підприємств країн Вишеградської групи, внаслідок їх низької конкурентоспроможності, не має суттевого впливу на розвиток європейського ринку ОВТ³.

Так, якщо загальний обсяг виробництва оборонних компаній країн ЄС становить близько 70 млрд. доларів США на рік, то сумарна частка продукції національних виробників Польщі, Чехії, Угорщини,

Словаччини не досягає й 2 % від цієї суми⁴.

Тому, з метою просування власних інтересів у відповідних структурах НАТО та ЄС (наприклад, Європейське оборонне агентство /European Defence Agency/) країни Вишеградської групи намагаються виробляти спільну позицію з питань закупівлі ОВТ, можливостей залучення інвесторів до перспективних проектів, а також спеціалізації національних оборонних компаній⁵.

Водночас, ефективній реалізації зазначених планів насамперед перешкоджають:

-обмежені фінансові можливості країн групи, зокрема, у сфері розробки і виробництва нових видів ОВТ;

-різна позиція урядів зазначених країн з окремих питань зовнішньої політики, у тому числі у сфері оборони і безпеки тощо.

У 1990-х роках у військовій промисловості країн Вишеградської групи відбувалися численні перетворення в організації і структурі виробництва, форм власності й зайнятості.

Зокрема, вирішення питання щодо форм власності, масштабів та способів роздержавлення підприємств зумовило два підходи до подальшого розвитку ВПК цих країн⁶:

-консолідація оборонного сектору (характерна для Польщі та Словаччини) передбачала приватизацію малоєфективних підприємств з одночасним збереженням державного контролю над провідними виробниками ОВТ, які об'єднують навколо себе економічно стабільні підприємства;

-практично повна приватизація оборонного сектору (характерно для Чехії та Угорщини).

Проте, основна мета, яка полягала у створенні ефективно функціонуючих сучасних ВПК, на даний час не досягнута. Так, наприклад, в Чехії внаслідок проведених реформ відбулося розпорощення компаній оборонного сектору, а у Словаччині спроба об'єднати окремі економічно нестабільні оборонні підприємства в інтегровані холдингові структури виявилася малоєфективною. На цей час ступінь адаптації військової промисловості до реалій сучасного ринку є недостатнім і викликає занепокоєння воєнно-політичного керівництва цих країн. В першу чергу, це пов'язано з дуже обмеженими можливостями збути військовій продукції, що призводить до її високої вартості, низької рентабельності виробництва, великої заборгованості виробників перед державними структурами страхування, державним бюджетом і підприємствами-контрагентами.

На сьогоднішній день основними чинниками, які безпосередньо впливають на розвиток ВПК країн Вишеградської групи є:

-інтеграційні процеси серед провідних світових виробників ОВТ;

- лібералізація ринку ОВТ країн Європейського Союзу.

Інтеграційні процеси світових виробників ОВТ призводять до консолідації національних оборонних галузей, що відбувається або шляхом об'єднання компаній однієї галузі, або – створення багатогалузевих національних концернів.

Для іноземних партнерів основною метою залучення оборонних компаній країн Вишеградської групи до промислової кооперації є намагання знизити вартість власного виробництва ОВТ за рахунок використання більш дешевої робочої сили.

На сьогоднішній день найбільш послідовною у консолідації оборонної галузі серед країн Вишеградської групи є Польща, яка претендує на роль регіонального лідера. Однак на даному етапі процеси консолідації її воєнно-промислового потенціалу досі не завершені. Однією з основних перешкод консолідації є внутрішньополітичний чинник. Зміни урядів в країні призводять до зміни керівництва більшості державних компаній країни, у тому числі, оборонного сектору, що в багатьох випадках негативно впливає на хід їхньої роботи.

Слід зазначити, що протягом останніх років активно ведеться пошук оптимальних напрямів подальшої реструктуризації ВПК даних країн з урахуванням їх членства в європейських та євроатлантических структурах. Метою заходів із реформування військової промисловості країн Вишеградської групи, намічених програмними документами, є створення умов для зростання конкурентоспроможності даної галузі і трансформації її в гнучку виробничу структуру, яка базується на стабільних фінансово-економічних основах і здатна задовільнити потреби збройних сил, як в мирний так і у військовий час.

На теперішній час плани Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини щодо реструктуризації військової промисловості передбачають:

- виконання союзницьких зобов'язань в сфері технічного оснащення національних збройних сил, прийнятих країнами Вишеградської групи при вступі в НАТО;

- адаптацію виробничого потенціалу до потреб збройних сил, підвищення його фінансової капіталізації при одночасній орієнтації продукції на експорт;

- збереження існуючого інтелектуального і науково-технічного потенціалу цього сектора економіки;

- стимулювання технічного і технологічного прогресу;

- економічну стабілізацію підприємств;

- реалізацію перспективних експортних контрактів і офсетних угод;

- оновлення номенклатури ОВТ, що випуска-

ється, та підвищення їх конкурентоспроможності на світовому ринку ОВТ;

- протидію зростанню безробіття в регіонах, на території яких розташовані оборонні підприємства⁷.

В процесі виконання програм реструктуризації найбільш гострим є питання форми власності у військовій промисловості, а також масштабів і способів приватизації державних підприємств. Наприклад, у Чехії та Угорщині більшість таких підприємств стали акціонерними компаніями, частина з них перейшла в приватну власність. У той же час деякі заводи (в основному військово-ремонтні) були визнані стратегічно важливими для держави і виведені за рамки програми приватизації⁸.

Наприклад, на процес приватизації підприємств ВПК Польщі спостерігається вплив низки негативних чинників, які значною мірою ускладнюють його. Перш за все, це слабка зацікавленість інвесторів, а також неготовність підприємств до приватизації, яка виражена у неврегульованості правових відносин в секторі організаційної і фінансової реструктуризації.

Таким чином, відсутність протягом тривалого часу чіткої державної політики в сфері ВПК негативно позначилася на його стані. Процеси зміни форм власності і організації виробництва у багатьох випадках відбувалися спонтанно. В ході цих процесів слабо була виражена зацікавленість держави у підтримці виробничих потужностей. Внаслідок таких дій знижувалися витрати на утримання підприємств обох форм власності (як державних, так і приватних), які не приносили прибутків. Ряд підприємств ВПК на вимогу кредиторів розпродали технологічне і технічне устаткування, що унеможливило відновлення на них виробництва продукції військового та подвійного призначення.

Аналіз доводить, що в ході реформування ВПК зазначених країн значно змінилися обсяги військового виробництва. Це обумовлено припиненням або значним скороченням виробництва багатьох зразків ОВТ (в основному радянської розробки) внаслідок зменшення обсягів оборонних замовлень. У той же час, випуск окремих зразків ОВТ був повністю припинений.

Найважливішим аспектом, що впливає на реструктуризацію військової промисловості країн Вишеградської групи, є трудові ресурси. В ході процесу адаптації до нових умов вони були значно скорочені. Наприклад, у 1989–2006 роках число зайнятих у ВПК Чехії та Угорщини скоротилося приблизно на 50%, а в Польщі – більш ніж на 80%. В основному постраждали підприємства авіаційної, бронетанкової і радіоелектронної промисловості. Причини різкого скорочення кількості працівників зазначених підприємств перш за все економічні.

Вони є наслідком ліквідації ринку збути оборонної продукції унаслідок розпаду Організації Варшавського Договору, фінансовими ускладненнями її основних споживачів, а також некомпетентними управлінськими рішеннями. Крім того, перехід національних збройних сил на стандарти НАТО вимагав відмовитися від випуску продукції за радянськими (російськими) ліцензіями, внаслідок чого, виробничі потужності багатьох підприємств виведені в резерв, а іх обслуговуючий персонал зведені до мінімуму.

На стан і подальший розвиток ВПК також негативно впливають вимоги НАТО, які передбачають прийняття на озброєння збройних сил нових членів альянсу озброєння і військової техніки відповідно до визначених стандартів. Якщо по окремих зразках ОВТ цей процес поки що може обмежуватися їх модернізацією, то значні витрати на імпорт багатоцільових тактичних винищувачів, засобів зв'язку і систем управління не дозволяють в необхідних обсягах закуповувати продукцію, що випускається національною військовою промисловістю, а також оновлювати виробничу базу військових підприємств.

Тому країни Вишеградської групи розглядають можливості налагодження власного виробництва широкої номенклатури ОВТ відповідно до стандартів НАТО, але реально це може відбутися лише в середньостроковій і довгостроковій перспективі та в досить обмежених обсягах. Також слід зазначити, що кількість військових підприємств, здатних запропонувати нові види військової продукції, дуже обмежена. Тривалий час виробнича база ОПК даних країн була орієнтована головним чином на власні потужності, створені на основі радянських військових технологій, які розроблені і впроваджені у виробництво досить давно. За останніх 10–15 років ці технології не отримали подальшого розвитку, оскільки припинення науково-технічної співпраці з Росією зничило можливості національних науково-дослідних центрів із проведення НДДКР в цій галузі, що, у свою чергу, призвело до значного відставання тактико-технічних характеристик ОВТ від зарубіжних аналогів. В умовах обмежених фінансово-економічних можливостей ця ситуація змушує підприємства ВПК здійснювати кооперацію із іноземними виробниками ОВТ і модернізувати вже існуючі системи та зразки.

Прагнення до розвитку широкого співробітництва з іноземними партнерами обумовлене наявністю в країнах Вишеградської групи виробничої бази, збереження ядра якої, є одним з пріоритетних завдань. Крім того, необхідність коопераційних зв'язків викликана різким зростанням вартості виробництва сучасних систем озброєнь і військової техніки, які доцільно здійснювати спільно (особливо за стандартами НАТО).

За планами керівництва країн Вишеградської групи участь підприємств у спільних програмах створення і виробництва ОВТ зрештою дозволить їм отримати доступ до сучасних військових технологій, розширити ринки збути своєї продукції, сприяти виживанню і підвищенню ефективності функціонування національної військової промисловості.

У той же час, маючи у своєму розпорядженні потужності по випуску кінцевої військової продукції, ці країни є залежними від імпорту найважливіших видів сировини і ключових комплектуючих. Найбільш виразно ця залежність проявляється в авіаційній і бронетанковій галузях. Так, Польща для виробництва танків і БТР імпортує велику кількість комплектуючих, а для випуску літаків і вертольотів потребує постачань із-за кордону матеріалів і компонентів, вартість яких складає 40–60% вартості готової продукції. Аналогічна ситуація склалася в Чехії з виробництвом бойових літаків, в Угорщині з випуском радіоелектронної продукції військового призначення.

Проблемою також залишається той факт, що компанії з країн Вишеградської групи, внаслідок складної процедури отримання відповідних сертифікатів для участі у тендерах НАТО, мають досить обмежені можливості стати виконавцями великих перспективних замовлень, або отримують лише невеликі замовлення. У переважній кількості випадків вони виступають в ролі субпідрядників.

З 2005 року тендерні процедури НАТО для компаній з новоприйнятих країн-членів ще більш укладнилися, що практично не дозволяє даним компаніям розраховувати на вагому участь в освоєнні виділених під перспективні проекти коштів. Так, наприклад, вимагається надання інформації про наявність досвіду співробітництва зі структурами НАТО протягом періоду, що не відповідає можливостям підприємств та фірм з країн Вишеградської групи.

У той же час важливо відзначити, що в останні роки розвитку міждержавної кооперації і створенню транснаціональних компаній сприяла політика державних органів влади даних країн. З цією метою удосконалювалася нормативно-правова база в галузі військово-технічного співробітництва. Показовим прикладом таких заходів є прийнятий в 1999 році парламентом Польщі закон про офсетну політику інвестування іноземних фінансів в національну промисловість, а також про проведення зовнішньоторговельних операцій з військовою продукцією на офсетній основі. Він передбачає накладення на іноземного постачальника ОВТ зобов'язань по інвестуванню 100% суми укладеного контракту в розвиток польської промисловості, зокрема, на суму не менше 50% у її військовий сектор, а також зустрічні закупівлі товарів місцевого виробництва⁹.

У той же час більш впливові країни Західної Європи намагаються лобіювати свої інтереси шляхом впровадження нових законодавчо обґрунтованих механізмів та методів впливу. Так, наприклад, з 1 липня 2006 року в Європейському Союзі набув чинності Кодекс поведінки у сфері оборонних замовлень, розроблений Європейським оборонним агентством, до якого приєдналася більшість країн ЄС. Відповідно до нових правил, для закупівлі ОВТ на суму від 1 млн. євро повинні проводитись відкриті міжнародні тендери, перевага в яких надається країнам, що приєдналися до зазначеного Кодексу.

Для Польщі, де оборонним компаніям до 2006 року гарантувався певний відсоток бюджетних коштів, призначених міністерством оборони на закупівлю озброєння, наслідки приєднання до Кодексу оцінюються негативно. На думку польських аналітиків, за умов низької конкурентоспроможності польського ОВТ та відсутності преференцій для національних оборонних компаній (відповідно до нового режиму вільної торгівлі ОВТ в рамках країн ЄС окремі виробники озброєння втрачають будь-які пільги з боку національних урядів) для польських компаній-виробників ОВТ може значно звузитися внутрішній ринок. У той же час обмеження вільноринкових механізмів можуть привести до виникнення чергового конфлікту Польщі з іншими країнами Європейського Союзу. У свою чергу Європейська комісія намагається чітко відслідковувати такі факти і протидіяти їм. Так у 2007 році вона розробила нову директиву, яка визначає принципи замовлень у сфері закупівель ОВТ країнами-членами ЄС.

Підставою для цього стали факти недотримання саме Кодексу поведінки у сфері оборонних закупівель низкою країн. Наприклад, відзначалися спроби ухилитися від проведення міжнародних тендерів при закупівлі ОВТ, лобіювання інтересів національних виробників ОВТ при організації та проведенні даних тендерів окремими країнами, що порушує засади конкуренції на європейському ринку ОВТ. За таких умов країнам Вишеградської групи, які є набагато менш впливовими за своїх західних партнерів, стає все важче відстоювати власні національні інтереси.

Також на сьогоднішній день слід відзначити посилення конкурентної боротьби провідних американських та європейських виробників ОВТ за східноєвропейський ринок озброєння. Так, з боку компаній США відмічаються намагання, використовуючи механізми приватизації східноєвропейських оборонних підприємств, створити позиції для просування своєї продукції на ринок ЄС. Особливо чітко дана тенденція виявляється на прикладі Польщі. Так, наприклад, однією з причин придбання

корпорацією США “United Technology Co.” польського авіаційного підприємства “PZL Mieiec” вважається створення на його базі центру обслуговування та маркетингу вертолітів “Black Hawk”.

У свою чергу, країни Західної Європи дуже прискіпливо звертають увагу на те, що інвестиції корпорацій США у країни Вишеградської групи за обсягами перевищують інвестиції їх виробників. Таким прикладом можуть бути інвестиції компанії США “Lockheed Martin” в польську оборонну промисловість, які були передбачені контрактом із закупівлею Польщею 48 винищувачів “F-16”. Саме тому ЄС не погодився скасувати або знизити податок на додану вартість на закуплені Польщею американські винищувачі “F-16”, як на військову техніку, вироблену за межами ЄС, незважаючи на те, що Договір про заснування Європейської спільноти передбачає можливість недотримання правил єдиного ринку стосовно товарів, пов’язаних з національною безпекою. В результаті за 48 літаків вартістю більше 3,5 млрд. дол. США Польща була змушені заплатити додатково понад 2,2 млрд. злотих ПДВ, що склало 22% від їх вартості і не було передбачено бюджетом¹⁰.

Передбачається, що у найближчі роки значна частина військової промисловості цих країн буде орієнтована в основному на оснащення вже існуючих систем ОВТ компонентами західної радіоелектроніки, оптичними засобами, електроустаткуванням та іншими підсистемами. Дана стратегічна лінія направлена не тільки на освоєння випуску військової продукції відповідно до стандартів НАТО, але й на продовження термінів служби ОВТ, які знаходяться на озброєнні національних збройних сил.

З цією метою керівництво країн Вишеградської групи затвердило низку програм, які передбачають проведення модернізації наявного парку ОВТ національний збройних сил. Головною метою цих заходів є досягнення сумісності найбільш ефективної частини наявних ОВТ з аналогічними зразками країн-членів Північноатлантичного альянсу. В ході розробки таких програм врахувалось, що модернізація стосується тільки тих типів озброєння, які знаходитимуться у військах до 2015–2020 років і відповідатимуть характеристикам ОВТ НАТО. Крім того, в такий спосіб передбачається створити умови для розробки нових систем озброєнь і подальшого їх виробництва.

Одним з головних завдань програм модернізації ОВТ разом з продовженням термінів їх експлуатації і поліпшення ТТХ є необхідність максимального використання потужностей національних ВПК в умовах низького рівня замовлень на нову продукцію.

В цілому аналіз програм модернізації ОВТ країн Вишеградської групи показує, що вони охоплюють

більшість видів ОВТ, передбачають збільшення числа задіяних підприємств, вимагають значних капіталовкладень та передбачають участь в них іноземних виробників ОВТ. Це пов'язано з тим, що перехід на стандарти Північноатлантичного альянсу передбачає вдосконалення існуючих систем озброєнь шляхом використання підсистем чітко визначених зразків.

Слід констатувати, що на сьогоднішній день обмеженість державних фінансових ресурсів і незначні обсяги виробництва військової продукції приводять до низької рентабельності багатьох військових підприємств цих країн. Технологічна і технічна база знаходиться на недостатньому рівні, що уповільнює перехід на випуск продукції військового призначення та подвійного використання відповідно до стандартів НАТО. Широке застосування підприємств місцевої військової промисловості до модернізації наявного парку ОВТ, з одного боку, сприяє підтримці, а в окремих випадках і до оновлення виробничих потужностей, а з іншої – обмежує можливості освоєння випуску нової продукції. В результаті проведеної приватизації підприємств

ВПК зростає залежність від іноземних інвесторів, зацікавлених в перетворенні національних підприємств на субпідрядників західних фірм, і посилюється залежність країн Вишеградської групи від імпорту ОВТ. Низька завантаженість виробничих потужностей, їх орієнтація на виконання робіт з ремонту і модернізації ОВТ знижують мобілізаційну готовність військової промисловості даних країн, а також призводять до скорочення виробничих потужностей.

Підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що вивчення досвіду реформування воєнно-промислових комплексів країн Вишеградської групи в процесі їхньої інтеграції до європейських та євроатлантических структур для України є актуальним. Перш за все, це зумовлено тим, що розробляючи плани воєнно-політичного, військового чи військово-технічного співробітництва з країнами-членами НАТО чи Європейського Союзу потрібно розуміти сутність та зміст процесів, які відбулись у ВПК країн колишнього соціалістичного табору, які раніше проходили подібні процедури.

ПОСИЛАННЯ

¹ Дайнел Д. Дедалі міцніший союз / Дайнел Д. – К.: К.І.С., 2009.– 696 с.

² Там само.

³ European Union (EU) enlargement and its consequences for Europe's defence industries and markets/Bonn International Center for Conversion – 2009. p. 19.

⁴ Там само.

⁵ Марков В. Оборонно-промислова політика України: можливості застосування досвіду Вишеградських країн / В. Марков // Дніпропетровський філіал Національного інституту стратегічних досліджень України. – 2009. – 270 с.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Трансформация Вооруженных сил Чехии на пути к НАТО. Опыт для Украины [Електронний ресурс] / Defense Express – Режим доступу: <http://www.defence-ua.com/rus/hotnews/?id=20088&prn=yes>.

⁹ Копчак В. Оборонно-промышленный комплекс Польши. Феномен или закономерность? / Defense Express. – 2009. – № 9. – С. 25–29.

¹⁰ Там само.

Moklyak S.P. The analyzes of the overall results of reforming Visegrad countries military-industrial complex: experience for Ukraine / Military Diplomatic Academy.

The article analyzes the reform of the Visegrad countries military-industrial complexes in the process of European integration. It identifies priorities and objectives for reforming the military-industrial complex of Ukraine with in of its foreign policy.

Keywords: military-industrial complex, military-technical cooperation, weapons and military equipment, military-industrial complex.

Мокляк С.П. Анализ общих результатов реформирования военно-промышленных комплексов стран Вышеградской группы: опыт для Украины / Военно-дипломатическая академия.

В статье анализируется реформирования военно-промышленных комплексов стран Вышеградской группы в процессе европейской и евроатлантической интеграции, а также определение приоритетных направлений и задач по реформированию оборонно-промышленного комплекса Украины в ходе реализации ее внешней политики.

Ключевые слова: военно-промышленный комплекс, военно-техническое сотрудничество, вооружения и военная техника, оборонно-промышленный комплекс.